

The role and legal force of the memorandum as a form of contractual regulation of social relations

Zhanna Zavalna *, *Mykola Starinskyi* **

Received: 2022-09-03

Accepted: 2022-12-08

DOI: <http://doi.org/10.46489/gpj.2023-3-1-1>

Abstract. Ukrainian realities, a misunderstanding of the essence of the concept of a memorandum, its identification with other forms of contractual regulation of relations, and unreasonable expectation of legal consequences from the application of a memorandum in the regulation of international and domestic relations leads to negative results in the private and public sphere. The purpose of the article is to form a legal basis for increasing the effectiveness of legal regulation of social relations through the study of the peculiarities of the legal nature of the memorandum as one of the forms of contractual regulation of relations. The research methods were: general theoretical research methods - analysis, synthesis, the ascent from the abstract to the concrete; special - comparison; systemic and structural.

Through a comparative analysis of two forms of contractual regulation of social relations, a memorandum and a contract, the authors established that, unlike a contract, a memorandum does not cause legal obligations. Instead, it has the nature of a memo or protocol in the negotiation process. Memorandum consolidates unofficial, informal results; it is used as a rule in international relations, although recently, it has become widespread in the domestic legal space. The role played by the memorandum in the regulation of relations is manifested at two stages of the development of relations: 1) at the stage of establishing relations, the memorandum is used as a basis for concluding the main contract; 2) at the stage of existence of relations, the memorandum becomes the basis for the interpretation of the main contract, which was concluded on its basis.

The authors concluded that the memorandum is one of the forms of contractual regulation of relations which does not create legal obligations. It follows from this that when choosing the types of contractual forms of regulation of relations when drafting them, it is necessary to take into account that the name of the form of regulation depends on the type and nature of the consequences that can give rise to various types of legal relations, as well as political, diplomatic and other non-legal relations.

Keywords: arrangement, agreement, forms of agreement-based regulation, memorandum, legitimate expectations.

* Zhanna Zavalna, Doctor of Law, Professor, Professor of the Department of Civil Law, V.N. Karazin Kharkiv National University; ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6511-2482>

** Mykola Starinskyi, Doctor of Law, Professor, Professor of the Department Administrative, Economic Law and Financial and Economic Security, Academic and Research Institute of Law, Sumy State University; ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2661-5639>

ВСТУП

Постановка проблеми. Розвиток сучасної цивілізації впевнено довів, що її розвиток прямо залежить від інтенсивності взаємодії в різних сферах соціальних спільнот взагалі та конкретних індивідів, зокрема. При цьому, головною запорукою якості такої взаємодії є правильне розуміння вербально-лінгвістичних сигналів, що циркулюють між членами суспільства та належна їх оцінка. В рамках такої вербально-лінгвістичної взаємодії особливого значення набувають терміно-поняття як головні концентратори змісту висловлюваної моделі поведінки. При цьому важливість правильного усвідомлення терміно-понять контрагентами може бути охарактеризоване як «тиранія слів», яка за влучним висловом Стюарта Чейза «є сучасним явищем ефективної комунікації» [3, р. 134].

Як свідчить аналіз сучасного стану міжнародної соціально-політичної взаємодії, питання адекватного розуміння змісту терміно-понять, що використовуються в міжнародній взаємодії і закріплюються в нормативних актах, набуває величезного значення, оскільки саме від нього залежить існування міжнародного правопорядку. Також важливість усвідомлення змісту терміно-понять, що використовується у міжнародних актах є важливим елементом адекватного розвитку внутрішньодержавної взаємодії всіх членів суспільства, оскільки вибудовуючи свою поведінку вони спираються на своє розуміння і чинять відповідно до нього. В разі відсутності ідентичного розуміння виникають питання взаємної довіри та продовження взаємодії в тих самих межах.

Для України, як незалежної держави, що існує в умовах військового вторгнення, питання адекватного

розуміння сутності термінів, що використовуються в міжнародних документах стало одним з найбільш болючіших, оскільки після військового вторгнення на її територію російської федерації, стало зрозуміло наявність різотрактувань змісту укладеного ще в далекому 1994 році Меморандуму про гарантії безпеки у зв'язку з приєднанням України до Договору про нерозповсюдження ядерної зброї 1994 року (далі – Будапештський меморандум) [28], за яким Україні відмовилась від свого ядерного статусу, позбавилась свого ядерного арсеналу і отримала (як вона вважала) гарантії безпеки і недоторканності її території від п'яти тогочасних наддержав, однією з яких була російська федерація, яка здійснила вторгнення.

Як засвідчили українські реалії, неправильне розуміння сутності поняття меморандум, його ототожнення із іншими формами договірної регулювання відносин, безпідставне очікування юридичних наслідків від застосування меморандуму в регулюванні міжнародних та внутрішніх відносин призводить до негативних результатів в приватній та в публічній сфері. Як показує життя, такого роду прорахунок впливає як на життєздатність цілої держави, так і кожного, хто проживає в цій державі.

Із моменту нападу 24 лютого 2022 року на Україну стає зрозумілим що Будапештський меморандум не спрацював. Невиправдані очікування на юридичний захист від Будапештського меморандуму супроводжується обговоренням в політичних, дипломатичних та юридичних колах про можливість/неможливість надання гарантій безпеки в майбутньому.

Актуальність. Сучасна ситуація України, що пов'язана з військовим вторгненням російської федерації, безумовно вимагає належної реакції

держави в особі її органів, головною з яких має бути збереження життя і здоров'я громадян, залучення міжнародних партнерів і друзів для вчинення тиску на агресора з метою змусити його припинити найбільше варварство XXI століття. Але, посадові особи, від яких залежить міжнародна підтримка України та ефективна міжнародна взаємодія також мають усвідомлювати важливість набору інструментів, які вони використовують. Виходячи з цього, українське суспільство, взагалі, і особливо юридична спільнота, зокрема, має відпрацювати питання закріплення юридичних гарантій безпеки для нашої держави. В зв'язку із тим, що Будапештський меморандум не спрацював, в силу, як виявилось «неправильного» розуміння Україною його змісту і призначення, виникають питання: а чи дійсно така форма як меморандум встановлює юридичні зобов'язання? Чи можна було хоча б на формальному рівні закріпити для гарантування безпеки дійсний правовий режим дійсних юридичних зобов'язань? І для нас – представників юридичної спільноти – це питання вимагає чіткої професійно обґрунтованої відповіді, що дасть хоча б надію на те, що на формальному рівні буде здійснено правильне юридичне закріплення своїх вимог щодо захисту своїх прав, і в подальшому не будуть допускатися такі помилки, які впливають на настання негативних наслідків для нашої держави.

Враховуючи вище викладене, *метою* нашої статті є формування правового підґрунтя підвищення ефективності правового регулювання суспільних відносин через дослідження особливостей *правової* природи меморандуму як однієї із форм договірного регулювання відносин. Відповідно, *завданням* – вивчення доктринальних положень юридичної науки щодо проблемних питань

наявності чи відсутності юридичної сили меморандуму, а також формулювання загальних рекомендацій щодо використання меморандуму як форми регулювання суспільних відносин.

Огляд праць з даної проблематики. Питанням ефективності застосування різних форм соціальної взаємодії, в тому числі меморандуму, були присвячені праці значної кількості як іноземних, так і вітчизняних дослідників.

Так, дослідження особливостей використання меморандуму у міжнародній сфері відображається в наукових працях зарубіжних авторів, які в останні роки набуло достатньо високого рівня популярності. При цьому, одні автори зазначають важливість договірних форм для міжнародної взаємодії, а інші констатують факт неоднозначності їх сприйняття різними державами в силу різного сприйняття їх юридичної сили.

Зокрема Том Гінзбург, що досліджував договірні форми соціальної взаємодії звертав увагу на те, що в сучасних умовах відбувається зростання числа домовленостей, які не мають юридичної сили в міжнародній сфері [6]. Також Джейн Волтерс констатує факт того, що в договірних відносинах міжнародної сфери юридично формальний договір поступається місцем більш неформальним способам врегулювання відносин [18]. В своїх роботах Холіс Дункан, досліджуючи юридичну силу різних видів договірних форм та їх вплив на виникнення міжнародних зобов'язань, зосереджується на питанні, чому договори та контракти викликають юридичні («обов'язкові») зобов'язання, тоді як інші (включаючи Меморандуми про взаєморозуміння), тільки політичні («необов'язкові») наслідки [7, 8, 9].

Розглядаючи теорію і практику міжнародних договорів, Малґосія Фіцморіс, досліджує питання обсягу

правових зобов'язань у різного роду договорах і домовленостях, торкаючись в тому числі і юридичної сили меморандумів [5]. Ентоні Ауст, аналізуючи практику договірних відносин в міжнародному праві, приділяє значну увагу особливостям процедурних питань, що виникають при укладенні меморандуму про взаєморозуміння [1, 2]. Інші науковці, оцінюючи ефективність законодавства у сфері регулювання договірних відносин, а також дотримання умов договорів, включає в коло обговорення також необов'язкові домовленості [14].

Вивчення юридичної сили та ролі меморандуму в правовому регулюванні на внутрішньодержавному рівні щодо бізнесових відносин, досліджувалось не так активно як його застосування у міжнародній сфері, але також обговорюється науковцями. Так, Гунаван Віджаджа здійснює розрізнення ознак, ролі, функцій та завдань для порівняння юридичної сили меморандуму та договору як такого, які застосовуються до регулювання економічних бізнесових операцій в середині країни [17].

Питання пов'язані з розкриттям змісту та юридичної сили меморандуму були в центрі уваги і вітчизняних дослідників. Як свідчить аналіз наявних праць, на сьогодні, у вітчизняній юриспруденції яскраво утвердилось дві точки зору на меморандум: перша – як регулятора, що має юридичну силу і породжує зобов'язання; друга – як такого, що юридичної сили не має і породжує тільки політичні чи дипломатичні наслідки. Так, відповідно, першу точку зору відстоює М. Дурдинець. Автор, здійснюючи науковий аналіз правового статусу Будапештського меморандуму, говорить про наявність у даного документу юридичної сили [23, С. 105-107]. Таку саму думку мають і П. Гай-Нижник [20], В. Гусаров [22], І. Лоссовський [25].

Також цю точку зору підтримує вітчизняна судова практика і ототожнює договір, угоду і меморандум. В результаті, в юридичній практиці панує точка зору, що на основі меморандуму виникають такі самі юридичні зобов'язання які викликаються договором як таким [30].

Інша частина науковців відстоює позицію неюридичної природи меморандуму. О. Святун та О. Святун, розглядаючи Будапештський меморандум 1994 року, наполягають на тому, що його результатом стали тільки неюридичні наслідки [32, С. 16-18]. К. Гурін розглядає меморандум в міжнародних відносинах як політичну домовленість [21, С. 183-185]. Л. Чекаленко, аналізуючи зміст Будапештського меморандуму, виявляє проблему юридичного закріплення ядерної гарантії як основу безпеки нашої держави [34, С. 28-29]. Ми також, в попередніх своїх дослідженнях, відстоюємо думку, що меморандум є документом неюридичного характеру. На відміну від попередніх авторів, які основну увагу приділили аналізу меморандуму як підставу виникнення міжнародних відносин, ми досліджували меморандум в аспекті теорії права, а саме як одну з форм договірної регулювання суспільних відносин [24, С. 52-57].

Враховуючи викладене ми можемо говорити про наявну жваву наукову дискусію з досліджуваного питання. Разом з цим питання юридичної сили меморандуму як форми міжнародної взаємодії потребує подальшого обговорення і уточнення.

РЕЗУЛЬТАТИ

Зміст та застосування поняття «меморандум»

При застосуванні тих чи інших слів-понять іншомовного походження необхідно в першу чергу встановити сутність та справжнє значення слова, а

тим паче, якщо це стосується назви цілого документа, оскільки назва визначає його зміст, функції, наслідки для учасників відносин. Нерозуміння суті понять, якими апелюємо призводить до невтішних наслідків як в юридичній, так і в політичній, економічній, дипломатичній сферах.

Звернення до Словників англійської мови свідчать про наявність декількох значень досліджуваного поняття. Так оксфордські словники різних галузевих напрямків визначають меморандум з різних ракурсів. Так, Словник Британії надає три значення меморандуму – *memorandum* (з лат. *Memorandum*) – 1) те, про що необхідно пам'ятати, те, що варто уваги; 2) короткий письмовий звіт підготований для певної групи осіб, який містить інформацію по конкретному питанню; 3) документ, в якому фіксуються деталі юридичної домовленості до її офіційного прийняття [12]. Інший словник надає такі визначення: 1) пам'ятна записка, доповідна записка; 2) записка про юридичну домовленість, яка не була офіційно підготовлена і підписана; 3) пропозиція або звіт із певної тематики підготовлений для конкретних осіб, організації із певної тематики для осіб, організацій, комітета та ін. У словосполученнях надаються значення — установчий договір (статут) юридичної особи [13]. Інші іноземні тлумачні словники надають пояснення слову «меморандум» таким чином: 1) дипломатичний документ, що відображає погляди уряду із будь-якого питання та подається із дипломатичною нотою країні-іншій стороні; 2) лист із нагадуванням про будь-що; 3) довідка, доповідна записка (застаріле) [11].

Українські тлумачні словники та довідники мають схожі варіанти розуміння даного терміну. По-перше – це доповідна записка, пояснювальна письмова довідка, лист з приводу певних питань, нотатка для пам'яті, листи для нагадування; по-друге – один

із видів дипломатичного листування з викладом поглядів уряду, з якогось питання, зазвичай додається до ноти; по-третє – при страхуванні морських перевезень перелік випадків, за які страхова компанія не бере на себе відшкодування збитків [26].

В іноземній фаховій літературі, на відміну від меморандуму під договором розуміється міжнародна домовленість укладена в письмовій формі, яка викликає юридичні права та обов'язки в міжнародному праві. Тобто, це правова форма регулювання відносин із юридичними наслідками, що виникають для обох суб'єктів міжнародного права, щодо виконання взятих на себе зобов'язань. На сьогоднішній день в міжнародній сфері, почастишали випадки застосування форм договірних регулювань, які мають неюридичний характер [6, р. 231; 18, р. 248-249]. На думку тих же іноземних авторів, це пов'язано з тим, що в порівнянні із договорами такі неофіційні форми мають більш гнучкий характер у застосуванні для вибудовування міжнародних відносин [14, р. 60-61]. Представники зарубіжної правової науки говорять про те, що Меморандум про взаєморозуміння є загальноприйнятим типом дипломатичного документа в міжнародному праві. На такій «неоюридичній» функції наполягав у своїй роботі британський експерт лорд Макнейр, вказуючи, що меморандум про взаєморозуміння є неофіційною, але все ж таки правовою домовленістю між двома і більше сторонами [10, р. 824].

Так само, як на основну ознаку меморандуму та відмінність від договору вказують на відсутність формальностей при його укладенні і відсутність обов'язку опублікування [19, р. 5-7]. Меморандуми набирають чинності без будь-яких додаткових формальних процедур, зокрема, без участі парламенту і так само, без будь

яких формальностей можуть бути змінені чи припинені. [15, р. 4].

Державні органи іноземних держав навмисне наголошують на різниці у функціях різних форм договірної регулювання міжнародних відносин. Саме на роз'яснення різниці та для правильного застосування різних видів договірних форм націлена записка Договірної відділу юридичного управління Міністерства закордонних справ Співтовариства та розвитку Великої Британії. Так, меморандум про взаєморозуміння (саме такий вид меморандуму є найбільш застосовуваним) фіксує міжнародні зобов'язання¹ (виділено нами – З.Ж., С.М.) у формі та з формулюваннями, які виражають необов'язкові з точки зору міжнародного права наміри [16]. Так само, було надано роз'яснення щодо сутності меморандуму та відмінності його від договору [16]. Так, поняття меморандум застосовується у ситуаціях, що вимагають неофіційних неформальних результатів. Такими ситуаціями можуть бути нестабільна атмосфера у відносинах між сторонами; відсутність остаточності вирішення питань технічного чи адміністративного характеру, що вимагає додаткових документів для доробки деталей або у випадках необхідності встановлення режиму секретності для документів.

Вважається, що як і договір, меморандум може мати різні назви (домовленість, договір, акт), укладений різними способами (обміну нотами, підписання одного документа главами країн чи їх представниками) та мати різні форми (у вигляді окремого

¹ *Commitments* (англ.) – відданість, вірність, прихильність, обтяження, залучення, зобов'язання. Таке розмаїття відтінків перекладу переконує в тому, що основне призначення терміну передати неформальний, неюридичний характер стану політичних відносин між країнами. Дуже часто дане поняття помилково перекладається словом «зобов'язання» і сприймається як наявність юридичного обов'язку, і як наслідок очікування юридичних наслідків.

документу чи сукупності протоколів, листів, актів). Так само, меморандум може бути конфіденційними оскільки на них не поширюється стаття 102 Статуту ООН, оскільки він не реєструється в Секретаріаті ООН, не ратифікуються законодавчими органами влади сторін не публікуються, але за його наявності сторони говорять про те, що їх позиції були узгоджені [33]. Меморандум, як правило, використовується для підтвердження самого факту наявності узгодженості в позиціях за деякими питаннями у відносинах між сторонами.

Таким чином, іноземна наукова спільнота розуміє поняття «меморандум» як документ, що не має юридичної сили [7, р. 57; 8, р. 35]. Такі форми договірної регулювання відносин дуже часто мають назву «джентельменських угод» або «Меморандум про взаєморозуміння» і можуть застосовані для регулюванні відносин двох чи більше сторін [14, р. 63-64].

Якщо ми звернемо нашу увагу на Будапештський меморандум, що став чи не найбільшим розчаруванням України, то ми також можемо констатувати, що сучасні вітчизняні науковці, досліджуючи його сутність, визначають його через словосполучення «політична угода», згідно з якою держави-гаранти підтвердили, що «поважатимуть» існуючий факт (незалежність та суверенітет нашої держави в існуючих кордонах), а також «утримуватимуться від загрози силою». Привертає увагу той факт, що в англомовному варіанті тексту Будапештського меморандуму йдеться не про *гарантії* безпеки (англ. – security safeguards), а про *запевнення* в безпеці (англ. – security assurances), що передбачає значно слабший характер домовленостей сторін [32, С. 17-18].

Будапештський меморандум тривалий час вважався певною формою колективних гарантій безпеки для нашої держави. Втім, він не є юридично

обов'язковим міжнародним договором, а лише підтверджує на практиці політичні домовленості. Від 1994 року юридична сила та статус меморандуму залишаються незмінними [34, С. 28]. Тобто мається на увазі, що і на час укладення Будапештського меморандуму він не був документом, який викликає юридичні зобов'язання, так само юридичні зобов'язання не виникли і на даний момент. Більш того, «запевнення» одного із гарантів безпеки України проявили свій дійсний зміст у вигляді агресії проти України.

К. Гурін розглядає меморандум в міжнародних відносинах як політичну домовленість. Автор звертає увагу на застосовне сполучення «підтверджують свої зобов'язання» утримуватися від «загрози», а не звичне для договорів формулювання «зобов'язуються» [21, С. 183-185]. Але ці ж науковці сходяться на тому, не меморандум, а договір породжують міжнародні права та обов'язки, і саме дана мета є основною при застосуванні договору [8, р. 24-29].

Виходячи із вищевикладеного можна говорити про те, що меморандум як форма встановлення взаємозв'язків в міжнародних відносинах можна вважати політичною угодою, що не несе ніяких юридичних наслідків.

Роль меморандуму в регулюванні суспільних відносин

Виходячи із того, що меморандуми за своєю природою є «не зовсім» договором, виникає питання, яку роль виконує такий вид документу і в чому користь його застосування? Як показує практика, зазвичай суб'єкти міжнародних відносин використовують меморандуми як засіб ухилення від міжнародно-правових зобов'язань [1, р. 65], а також як не обтяжену юридичними наслідками можливість до порушення наданих обіцянок політично-дипломатичного характеру. Яскравим прикладом є все той же Будапештський меморандум 1994 року,

в якому як один із суб'єктів-підписантів (російська федерація) не тільки порушив *обіцянку* гарантування безпеки, але й став безпосереднім агресором у війні проти України [23, С. 112].

Недивлячись на те, що меморандуми про взаєморозуміння не мають обов'язкової юридичної сили, вони набувають все більшого застосування в юридичній сфері як на міжнародному, так і на внутрішньонаціональному рівні. Аналіз діючих на сьогоднішній день меморандумів [27, 29, 30] показує, що вони можуть породжувати юридичні наслідки в купі із іншими юридичними документами та нормативно-правовими джерелами. Саме в такій взаємодії із юридичним і формальним меморандуми *можуть*² призвести до юридично значимого результату. Така взаємодія забезпечується через застосування меморандумів на двох стадіях відносин їх становлення та існування (підтримання, розвитку).

На стадії встановлення відносин здійснюється обговорення умов взаємодії, окреслюються сфери та інтереси сторін, вказується пріоритетні питання та бажані результати, а також ті умови, які сторони вважають прийнятними в майбутніх відносинах тощо. На даній стадії меморандум втілює свою семантичну природу в повному сенсі слова – стає пам'яткою і дороговказом для підготовки юридичних актів, може слугувати основою для укладення договору і, таким чином, мати «доправову функцію» [19, р. 3-5]. Більш того, меморандум може визначати ті умови, які згодом в

² Вирогідність настання позитивного результату, який вбачається у виконанні чи дотриманні його положень залежить від сукупності цілого рядку суб'єктивних та об'єктивних умов та обставин, які потребують окремого дослідження. В даній статті звертається увага на абстрактно-гіпотетичний потенціал меморандуму як однієї із соціальних форм договірною регулювання юридичних відносин.

договорі конкретизуються в обов'язки та заборони.

На стадії існування відносин у меморандумів роль дещо змінюється із «пам'ятки як основи для укладення основного договору» на «пам'ятку як тлумачення основного договору». Міжнародні суди та трибунали постійно використовують такі до правові документи», які не мають юридичної сили для тлумачення договорів [4, р. 50-51]. Це означає, що меморандуми впливають на те як органи правосуддя розуміють договори і таким чином впливають на результати прийняття судових рішень.

ВИСНОВКИ

References

1. Aust A. *Alternatives to Treaty-Making: MOUs as Political Commitments*, in: Hollis (ed). *The Oxford Guide to Treaties*, 1st edn. OUP 2012. P. 46-72.
2. Aust A. *Modern Treaty Law and Practice*. 3rd edn, CUP 2013, pp. 40-43; URL:
3. <https://doi.org/10.1017/CBO9781139152341>
4. Chase S. *The Tyranny of Words*. Mariner Books. 2015. Harvest/HBJ. First edition, April 15, 1959. 420 p.
5. D'Aspremont, Current Theorizations about the Treaty in International Law, in: Hollis (ed), *The Oxford Guide to Treaties*, 2nd edn, OUP 2020, 46-58, pp. 50-51.
6. Fitzmaurice M. *The Practical Working of the Law of Treaties.*: in Evans M. (ed.) *International Law* (5th edn), 2018. P.p. 138-173. URL: <https://doi.org/10.1093/he/9780198791836.003.0006>
7. Ginsburg T. Authoritarian International Law? *American Journal of International Law*. Volume 114. Issue 2. April 2020, pp. 221. 260. DOI: <https://doi.org/10.1017/ajil.2020.3>
8. Hollis Duncan B. *Binding and Non-Binding Agreements: Sixth Report*, 96th Regular Session, 2-6 March 2020, Rio de Janeiro, Brazil, OEA/Ser.Q, CJI/doc. 600/20, 3 February 2020, Annex II: Draft OAS Guidelines for Binding and Non-Binding Agreements (With Commentary), p. 57. URL: http://www.oas.org/en/sla/iajc/docs/themes_recently_concluded_Binding_and_Non-Binding_Agreements_CJI-doc_600-20.pdf
9. Hollis Duncan B. *Defining Treaties*, in: Hollis (ed), *The Oxford Guide to Treaties*, 2nd edn, OUP 2020, 11-45, pp. 26-27. URL: http://www.oas.org/en/sla/iajc/docs/themes_recently_concluded_Binding_and_Non-Binding_Agreements_CJI-doc_600-20.pdf
10. Hollis Duncan B. *Preliminary Report on Binding and Non-Binding Agreements*, 91st Regular Session. August 7-16, 2017, Rio de Janeiro, Brazil. OEA/Ser.Q, CJI/doc.542/17corr.1, 30 August 2017, para. 32. URL: http://www.oas.org/en/sla/iajc/docs/themes_recently_concluded_Binding_and_Non-Binding_Agreements_CJI-doc_600-20.pdf

Таким чином, меморандум є однією із форм договірної регулювання відносин, який не породжує юридичні зобов'язання, але може застосовуватись як основа для укладення договору та тлумачення укладених на його основі договорів. Звідси випливає, те що при виборі видів договірних форм регулювання відносин при оформленні необхідно враховувати, що від їх назви залежить вид та характер наслідків, які можуть породжувати як різного роду правові відносини, так і політичні, дипломатичні та інші неюридичні відносини. Від цього також залежить оцінка ризиків, обґрунтованість очікувань, прогнозування варіантів майбутньої поведінки всіх учасників таких відносин.

[on-Binding Agreements CJI-doc 542-17 corr1.pdf](#)

11. John H. McNeill. International Agreements: Recent U.S.-UK Practice Concerning the Memorandum of Understanding American Journal of International Law. 1994. Volume 88 , Issue 4. pp. 821 – 826. DOI: <https://doi.org/10.2307/2204146>

12. Law J., Martin E. Memorandum. A Dictionary of Law. Martin E. (ed.) (7 th ed.) New York: Oxford University Press, 2001. URL: <https://www.ekhobar.com/wp-content/uploads/2018/10/Oxford-Dictionary-Of-Law.pdf>

13. Memorandum. Dictionary of the British. URL: <https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/memorandum>

14. Memorandum. Oxford Learner's dictionary. URL: https://www.oxfordlearnersdictionaries.com/definition/american_english/memorandum.

15. Meyer J., Alternatives to Treaty-Making – Informal Agreements, in: Hollis (ed), The Oxford Guide to Treaties, 2nd edn. New York: Oxford University Press, 2020, 59-81, p. 60-61.

16. Peters A. The Global Compact for Migration: to sign or not to sign? EJIL: Talk! 21 November 2018. p. 4. <https://www.ejiltalk.org/the-global-compact-for-migration-to-sign-or-not-to-sign/>

17. Treaties and MOUs: Guidance on Practice and Procedures. Treaty Section Legal Directorate Foreign, Commonwealth and Development Office. March 2022. URL: <https://www.gov.uk/government/publications/treaties-and-mous-guidance-on-practice-and-procedures>

18. Widjaja G. The Application and Implementation of "MOU" in Indonesian Business Practices. *International Journal of Business, Economics and Law*. Vol. 13, Issue 4 (August). 2017. URL:

<https://www.researchgate.net/publication/330397886> THE APPLICATION AND IMPLEMENTATION OF MOU IN INDOONESIAN BUSINESS PRACTICES

19. Wouters J. International Law, Informal Law-Making, and Global Governance in Times of Anti-Globalism and Populism, in: Krieger/Nolte/Zimmermann (eds.), *The International Rule of Law: Rise or Decline?* OUP 2019, 242-264, p. 242-264.

20. Zimmermann A. *Possible indirect legal effects of non-legally binding instruments*. Strasbourg. March, 26th 2021. P. URL: <https://rm.coe.int/1-2-zimmermann-indirect-legal-effects-of-mous-statement/1680a23584>

21. Gai-Nyzhnyk P.P. Budapest memorandum: prerequisites and consequences of (non)guarantee of national security of Ukraine. *Collection of scientific works "Gilea: scientific bulletin"*. 2016. Issue 114. P. 366-378.

22. Hurin K.S. The Budapest Memorandum of 1994: Treaty or Agreement? *Public Law*. 2016. № 2. P. 182-188. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/pp_2016_2_26

23. Husarov V. *The Unrealized Budapest Memorandum and New World Threats*. URL: <http://mediarnbo.org/2014/11/30/nerealizovaniy-budapeshtskiy-memora/>

24. Durdynets M. Legal status of the Memorandum on Security Guarantees in Connection with Ukraine's Accession to the Treaty on the Non-Proliferation of Nuclear Weapons. *Scientific Bulletin of the National Academy of Internal Affairs*. № 1. 2021. C. 104-111. DOI: <https://doi.org/10.33270/01211181.104>

25. Zavalna Zh. V. Agreement or memorandum: to be or to Seem? *Law forum*. 2015. № 2. P. 52-57. URL: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/FP_index.htm_2015_2_10.pdf.

26. Lossovskiy I. *The international legal status of the Budapest Memorandum: an*

agreement binding on all its parties. Kyiv, 2015. 124 c.

27. Lukyaniuk V. Dictionary of foreign words. 2001-2022. URL: <https://www.jnsm.com.ua/cgi-bin/u/book/sis.pl?Article=11861&action=show>

28. Memorandum of Understanding between the Ministry of Economy of Ukraine and the State Bureau of Metrology of the Republic of Croatia. Croatia, Ministry of Economy. International document dated December 8, 2021. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/191_001-21#Text

29. Memorandum on security guarantees in connection with the accession of Ukraine to the Treaty on the Non-Proliferation of Nuclear Weapons: an international document dated December 5, 1994. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/998_158#Text

30. Memorandum on economic and financial policy. Ukraine-International Monetary Fund: International document dated November 8, 2021. URL: https://mof.gov.ua/storage/files/%D0%A3%D0%9A%D0%A0_24_11_21.pdf

31. Memorandum on cooperation between Ukraine and the International

Maritime Organization regarding participation in the Audit System of member states of the International Maritime Organization. Ukraine, International Maritime Organization: International document dated April 18, 2018.

https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/896_001-18#Text

32. Resolution of the Higher Economic Court of Ukraine dated March 15, 2011. № 50/151. http://www.arbitr.gov.ua/docs/28_3182_017.html

33. Sviatun O., Sviatun O. The Budapest Memorandum and its Correlation with the Treaty on the Non-Proliferation of Nuclear Weapons. *Viche*. 2014. № 20. C. 15-20.

http://nbuv.gov.ua/UJRN/viche_2014_20_5

34. The Charter of the United Nations. Edition of September 16, 2005. Official translation. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_010#Text

35. Chekalenko L. Nuclear guarantees for Ukraine: only on paper. *Viche*. 2014. № 7. P. 28-29. URL: <https://veche.kiev.ua/journal/4134/>